

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA XORAZMDA IPAKCHILIK SOHASI FAOLIYATI

Xudoiqulov G‘ulom Shodmonovich,
Erkin tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20199368>

Annotasiya. Maqolada Xorazm viloyatida ipakchilik sohasi faoliyati va sohadagi mavjud yutuq va kamchiliklar tahlil qilinadi. 1941 yilda sobiq ittifoq hududida bevosita urush boshlanishi va barcha sohalarni harbiy izga utkazilishi hamda aholini frontga jalb qilinishi barcha sohalarda mehnat resurslarini keskin kamayishiga sabab buldi. Qishloq xujaligining etakchi tarmoqlaridan bulgan pillachilik urushning eng qiyin davrlari bulgan 1941-1942 yillarda ham ancha rivojlandi. Urush yillarida frontga ham ipakchilik mahsulotlari doimiy ravishda etkazilib turildi.

Kalit suzlar: Xorazm, Xiva, Urganch, pillachilik, ipakchilik, mehnat, mukofot, ipak qurti.

Аннотация. В статье анализируется деятельность шелководческой отрасли в Хорезмской области, а также существующие достижения и недостатки в данной сфере. Начало войны на территории бывшего Советского Союза в 1941 году, перевод всех отраслей на военные рельсы и мобилизация населения на фронт привели к резкому сокращению трудовых ресурсов во всех сферах. Несмотря на это, шелководство — одна из ведущих отраслей сельского хозяйства — значительно развивалось даже в самые тяжелые годы войны, в 1941–1942 годах. В годы войны продукция шелководства регулярно поставлялась на фронт.

Ключевые слова: Хорезм, Хива, Ургенч, шелк, шелководство, труд, награда, тутовый шелкопряд.

Abstract. The article analyzes the activities of the sericulture industry in the Khorezm region, as well as the existing achievements and shortcomings in the sector. The outbreak of war in the territory of the former Soviet Union in 1941, the transition of all sectors to a wartime economy, and the mobilization of the population to the front caused a sharp decline in labor resources in all fields. Nevertheless, sericulture, one of the leading branches of agriculture, continued to develop significantly even during the most difficult years of the war, particularly in 1941–1942. During the war years, sericulture products were regularly supplied to the front.

Keywords: Khorezm, Khiva, Urgench, cocoon, sericulture, labor, award, silkworm.

Kirish. Ikkinchi jahon urushining g‘oyat og‘ir va suronli yillarida vatanimiz frontning mustahkam taminot bazasiga aylandi, bu erdagi sanoat korxonalari harbiy sohaga moslashtirilib, ularning faoliyati front ehtiyojlari uchun yunaltirildi. Uzbekistonga kuchirib keltirilgan yuzdan ziyod zavod va fabrikalarni tiklashda fuqarolarimiz bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar.

Manbalarining dalolat berishicha urushning ilk davrlaridayoq respublikaning kuplab hududlarida ayollar tashabbusni uz quliga olib, turli tadbirlar uyushtirganlar va barchani bir safda turib mehnat qilishga davat qilganlar. Masalan: 1942 yilda Urganch shahrida uyushtirilgan xotin-qizlar mitingida kuplab uy bekalari ishtirok etganlar va barcha ayollarni frontga ketgan erkaklar urnini bosish uchun sanoat korxonalarida

ishlashga davat etganlar. Natijada 1943 yilga kelib Urganch korxonalarida 1300 nafar xotin-qizlar mehnat qilgan[2; B.2].

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ikkinchi jahon urushi davrida pilla etishtirish va ipakchilik sohasini rivojlantirish, bu sohadagi yutuq va kamchiliklarni uzida aks ettirgan muayyan bir tadqiqot ishi bajarilmadi. Lekin ushbu soha yoritilgan bir qancha adabiyotlar va maqolalar mavjud bulib, ularda ipakchilik sohasiga ikkinchi jahon urushi yillarida berilgan etibor, ushbu yillarda ishlab chiqilgan ipak matolar, ipakdan bulgan kiyim-kechaklar va ularni frontga yuborilganligi hamda ushbu sohada faoliyat kursatgan ishchilar faoliyatiga tuxtalib utiladi. Bundan tashqari urush yillaridagi davriy nashrlar hamda arxiv hujjatlarida ham ipakchilik sohasini rivojlantirish buyicha malumotlar mavjud.

Uzbekistonda Ikkinchi jahon urushi davrida ipakchilik sohasi faoliyati buyicha malumot beradigan alohida tadqiqot yaratilmagan bulsada, malum manoda ushbu masalalar va malumotlar uch tomlik -Uzbekskaya SSR v godы Velikoy Otechestvennoy voyny (1941-1945 gg.) (1981, 1983, 1985 yy) kitobida aks etgan. Bundan tashqari X.Babadjanovning “Ikkinchi jaxon urushi yillarida Uzbekiston iqtisodiyotidagi transformasion jarayonlar” nomli dissertasiyasida respublikada ipak etishtirilishi buyicha malumotlar berib utgan. Viloyatda ipakchilik sohasi axvoli va shu sohada faoliyat kursatayotgan kishilar tug‘risida asosan 1941-1945 yillardagi davriy nashrlardan biri “Xorazm haqiqati”da kuproq yoritilgan. M.Matniyozovning “Xorazm tarixi” II-jildida ham bu soha buyicha qisqa bulsada malumotlar keltirilgan. 1964 yilda jamoviy mualliflar tomonidan nashr qilingan “Statisticheskiy sbornik” da ham viloyatdagi barcha sohalar faoliyati jumladan ipak etishtirish buyicha hisobotlar keltirib utilgan. 1995 yilda jamoaviy mualliflar tomonidan nashr qilingan “Xotira kitobi Uzbekiston respublikasi” va Xorazm viloyatiga tegishli “Xotira” kitoblarida ham ipakchilik sohasi buyicha qisqacha malumotlar berib utilgan.

Tadqiqotning uslubiy asosini obektivlik va tarixiylik prinsipi tashkil etadi. Shuningdek, maqoladagi malumotlarni tahlil etishda statistik usuldan ham foydalanildi.

Muhokama. Xalq xujaligi va mudofaa uchun muhim ahamiyatga ega bulgan pillachilik respublika qishloq xujaligi ishlab chiqarishining etakchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Urush yillari pilla etishtirish usgan. Urushdan keyingi yillari esa ozuqa bazasi keskin kamayib ketganligi uchun pilladan hosil etishtirish kupaymagan, ammo umumiy salmog‘i pasaymagan. CHunki aksariyat xujaliklar urushdan oldingi davrdagiga qaraganda kuproq mahsulot bera boshlagan edilar.

Umuman olganda Uzbekiston qishloq xujaligi urush yillari mamlakatga 4 million 806 ming tonna paxta, 541 ming tonna pilla, 1 million 283 ming tonna don, 482 ming

tonna kartoshka va sabzavot, 159 ming tonna gusht va boshqa turdagi mahsulotlar etkazib bergan[9; B.3.].

Urush yillarida ipak ishlab chiqarish respublikada 693 tonna bulsa, viloyatda 3 tonnani tashkil etgan[1; B.73.]. Respublikada ipak mato ishlab chiqarish urushdan oldin 4534 ming metr bulsa aynan 1945 yillarda 4725 ming metr bulgan, viloyatda esa 75 ming metr ipak mato ishlab chiqilgan[1; B.76.]. Urushning eng qiyin - 1941-1942 yillarida paxtakorlar, pillakorlar, chorvadorlar jasorat kursatib, mehnat intizomini har tomonlama mustahkamlaganlar va yuqori kursatkichlarni qulga kiritganlar.

Natijalar. Urush Uzbekiston qishloq xujaligining muhim tarmoqlaridan biri bulgan ipakchilikni rivojlantirishni ham taqozo qildi. Ipak ishlab chiqarish respublikada 1940 yilgacha asosan yakka tartibdi amalga oshirilar edi. Mamlakatda ipak mahsulotlarini ishlab chiqarishni kupaytirish, malakali ipakchilik bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislarni tayyorlash maqsadida VKP (b) Markaziy Komiteti 1941 yilning 13 martida “Uzbekistonda ipakchilikni yanada rivojlantirish tartiblari tug‘risida”gi qarorni qabul qildi. Ushbu qarorda respublikada ipakchilik mahsulotlarini kupaytirish va pilla hosildorligini oshirishning aniq vazifalari kursatilgan edi.

Uzbekistonda ipakchilikni rivojlantirish uchun, avvalo, etarlicha ipakchi mutaxassislar tayyorlash kerak edi. Chunki sanoat korxonalari uchun ipak eng kerakli xomashyo resurslaridan hisoblanardi. Shuning uchun uzkp (b) Markaziy Komiteti va Xalq Komissarlari Soveti 1941 yil avgustida respublikada ipakchi kadrlar tayyorlash haqidagi qarorni qabul qildi. 1941 yil sentyabr oyida respublikamizning barcha viloyatlaridagi kabi Xorazm viloyatida ham ipakchilik buyicha mutaxassislar tayyorlaydigan maxsus kurslar ochildi. Shunday kurslardan biri Urganch qishloq xujaligi urta maktabi qoshida tashkil etilgan bulib, unda asosan xotin-qizlar tahsil olgan. Respublikadagi barcha xotin-qizlar kabi Xorazm xotin-qizlari ham ipakchilikni rivojlantirish, front va front ortini xomashyo bilan taminlash maqsadida fidokorlik bilan ishlaganlar. Natijada ipakchilikda yaxshi natijalarga erishildi. Masalan, Shovot tumanidagi “Kalinin” kolxozining pillachilari har quti pilla urug‘idan 60,7 kilogramdan pilla olishga muvaffaq bulganlar. Ayrim pillachi ayollar, jumladan, Hazorasp tumanidagi Sora Murodova boshliq zveno azolari bir quti pilla urug‘idan 60 kilogramm urniga 130 kilogramm, “Qizil sharq” kolxozining Nurjon Karimova boshliq zveno azolari va “Staxanov” nomli kolxozning Hayot Nazarova boshliq azolari 100 kilogramdan pilla olishgan[3; B.4.].

Hukumatning 1941 yil 1-mart Qaroriga muvofiq pilladan yuqori xosil olgan ipakchilik brigada va zveno boshliqlariga 106 ming 47 sum miqdorida mukofot puli berilgan. Shundan Gurlan tuman pillakorlari 23129 sum, Xazorasp tuman pillakorlari

25998 sum mukofot olganlar. Viloyatda shu yili qurtlarni etarlik barg bilan tamin qilish uchun qushimcha 12249 gektar erga tut kuchati utkazilgan[7; B.2.].

1941 yilda Xiva shahridagi Umid artelining tuqimachilari pilla chiqitidan sifatli ipak olib, Andijon, Namangan nusxasida shoyi tuqib, ipak rumollar ishlab chiqib frontga junatganlar. Artelning shoyi tuquvchisi Soliya Ruzmetova tinimsiz ishlab belgilangan rejani 400% oshig‘i bilan bajargan[4; B.2.].

Xonqa tuman mahalliy sanoatining jamoasi fidokorona ishlab, yangi g‘alabaga erishganlar. Promkombinat yillik ishlab chiqarish rejasini muddatidan oldin 102,6 foiz qilib bajargan. Promkombinatning Rahimajon Azizova boshchilik qilayotgan tuquvchilik sexi ishlab chiqarishda yuqori kursatkichlarga erishib yillik topshiriqni 350% qilib bajargan. Hunarmand ayollardan Xonimjon Abdullaeva, Bika Otajonovalar bilan birgalikda Urinboy Jumanioyov, Ruzmat Nurillaevlar kunlik topshiriqni 180-200%dan bajarib, yangi namunalar kursatganlar[5; B.4.].

Ikkinchi jahon urushi yillarida ishlab chiqarishga yaroqsiz kishilarni hamda invalidlarni davolaganlar. Ularga yangi kasblarni urgatishga alohida etibor qaratganlar. 1941 yil dekabr oyidagi davriy nashrlarda Urganch shahridagi ishlab chiqarish korxonalarida 50 nafar, Xiva shahridagi kur va garanglar artelida 35 nafar, gunglar artelida 25 nafar kishini etik tikishga, mashinada tuquvchilik qilishga urgatayotganligi keltirib utilgan[6; B.4.].

Xulosa. Xorazmliklar ikkinchi jahon urushi yillarida boshqa sohalarda bulgani kabi ipakchilik sohasida ham mehnat jasoratlarini kursatdilar. Qishloq xujaligining asosiy tarmoqlaridan biri bulgan ipakchilik qiyinchiliklarga qaramay rivojlandi. Bu sohani rivojlantirishda viloyat aholisi tinmay mehnat qildi va davlat tomonidan belgilangan rejalar oshig‘i bilan bajarildi. Yangi tut kuchatlari utqazildi, tut maydonlari kengaytirildi, ipak qurtini etishtirib pilla xosilini mul kul olishda mehnatkashlar tinim bilmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Statisticheskiy sbornik. – Toshkent: “Uzbekistan”, 1964. - 73-76 b.
2. Tog‘aeva A. “Ikkinchi jahon urushi sahifalaridan: front ortidagi uzbekistonlik ayollar”. 2020. -2 b.
3. Xorazm viloyat davlat arxivi. 622-fond, 1-yig‘majild, 17-ish, 4-varaq.
4. Xorazm haqiqati 1941 yil 2 dekabr, №286 (3982), 2-bet.
5. Xorazm haqiqati 1941 yil 3 dekabr, №286 (3982), 4-bet.
6. Xorazm haqiqati 1941 yil 5 dekabr, №289 (3985), 4-bet.
7. Xorazm haqiqati 1942 yil 23 yanvar, №19 (4027), 2-bet.
8. Xotira kitobi. Uzbekiston Respublikasi 1941-1945 yillar. –T: “Qomuslar bosh tahririyati”. 1995. -33 b.